

Capitolul 5. PROBLEME DE SUCESIUNE ÎN CONTEXTUL DEZMEMBRĂRII UNIUNII SOVIETICE

5.1 Starea de fapt

Dezmembrarea Imperiului Sovietic în 1991, considerată de unii autori cel mai important eveniment din a doua jumătate a secolului XX, reprezintă o situație ce a stârnit interesul doctrinei în domenii aparținând politicii, relațiilor internaționale sau istoriei, dar momentul a avut un impact major și în dreptul internațional, întrucât ridică anumite probleme de succesiune pe cât de interesante, pe atât de controversate. Și aceasta fiindcă atât Imperiul Țarist, cât și continuatorul său, Uniunea Sovietică, au avut rolul unui important pol de putere de-a lungul istoriei, în perioada războiului rece Imperiul Sovietic întruchipând liderul imensului bloc comunist de pe harta politică mondială. Colapsul Uniunii a provocat un mare șoc atât propriilor cetățeni, cât și față de restul lumii.

Statutul impunător al entității sovietice era conferit în primul rând de întinderea teritorială totală impresionantă a celor 15 republici constituente, reprezentând o șesime din suprafața Pământului. De asemenea, surprindea multitudinea de naționalități din interiorul imperiului, cu nivele de dezvoltare și atitudini extrem de diferite.

Având în vedere aceste elemente, consider că o analiză a dezmembrării Uniunii Sovietice în republicile constituente necesită în prealabil o trecere în revistă a modului în care multitudinea de naționalități și implicit republicile au ajuns să reprezinte părți ale acestui mare imperiu.

Rusia era republica cu cea mai vastă întindere, după dezmembrarea URSS devenind continuatorul acesteia, ca principal stat succesor.

Statele din Asia Centrală – *Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan* – deși au avut în interior un număr considerabil de coloniști ruși, au rămas puternic legate de tradițiile naționale și religioase proprii, ceea ce a dus uneori la conflicte etnice și rebeliuni.

Kazabstanul nu exista de la început sub acest nume. Partea nordică aparținea Siberiei, iar sudul era denumit Kirgiz. Astăzi, jumătate din populația sa este alcătuită din ruși.

Regiunea transcaucaziană – *Georgia, Armenia, Azerbaidjan* – își declarase independența în 1918, dar Moscova și-a impus treptat autoritatea, ultima acțiune în acest sens reprezentând invazia Georgiei în 1921. Încercarea de creare a unei federații între aceste state s-a soldat cu eșec datorită diferențelor naționale ce au generat și în acest caz conflicte majore.

O situație specială au constituit-o statele baltice – *Estonia, Letonia și Lituania*, acestea neconsiderându-se nici părți și nici state succesoare ale Uniunii Sovietice. Estonia și Letonia fuseseră dominate în trecut de descendenți germani ai Cavalerilor Teutoni, în timp ce Lituania s-a aflat sub ocupație poloneză. În perioada interbelică aceste state au

fost independente, dar au fost reanexate prin pactul Ribbentrop-Molotov și populate ulterior de ruși.

Ucraina și Belarus au avut de asemenea un statut aparte. Înainte de 1914 componența etnică era alcătuită în special din ruși și evrei, astfel că naționalismul s-a dezvoltat, cu precădere în vestul Ucrainei. În perioada interbelică părțile de vest ale Ucrainei și Belarusului s-au aflat sub ocupație poloneză, urmând să fie anexate apoi de Uniunea Sovietică¹²¹.

Moldova, situată în partea vestică a Ucrainei, avea o populație mixtă alcătuită din români, ucraineni, ruși și turci găgăuzi. În Evul Mediu acest stat și-a dobândit independența, devenind apoi parte componentă a Imperiului Otoman, iar în secolul al XIX-lea anumite părți au fost încredințate Rusiei și României¹²².

---

¹²¹ Alec Nove, *The Fall of Empires- Russia and the Soviet Union*, in Geir Lundestad (ed.), "The Fall of Great Powers: Stability, Peace and Legitimacy", Oslo: Scandinavian University Press, 1993, pp. 126- 127.

¹²² Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, București: Ed. All, 2000, p. 76.

Figura 2 – Componenta URSS. Sursa:
http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/in_depth/europe/2001/collapse_of_ussr/maps/default.stm

Imperiul Sovietic întruchipa astfel un conglomerat de națiuni, aflate sub dominație rusească. După decenii de “domnie”, în 1985 începuse să se vorbească însă de o așa-zisă “criză a sistemului” ce afecta încrederea în clasa conducătoare. Devenit secretar general al PCUS în luna martie a aceluși an, Gorbaciov a instalat în funcții persoane cu idei noi, radicale, care susțineau necesitatea modernizării Uniunii Sovietice, dar și faptul că Europa Răsăriteană devenise o povară economică costisitoare¹²³. Gorbaciov însuși sugera popoarelor est-europene în 1989 că trebuie să

¹²³ R. J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea...și după*, București: Curtea Veche Publishing, 2002, p. 446.

beneficieze de libertate deplină și că socialismul democratic trebuie înlocuit cu democrația socialistă¹²⁴.

Dacă după primul război mondial venitul național rusesc s-a aflat în continuă creștere, în perioada de după 1980 economia era în declin, iar productivitatea muncii în industrie și agricultură atingea un nivel scăzut. Dificultățile economice au constituit astfel o cauză majoră a dezintegrării politice. Pe lângă acestea, apatia, indiferența, hoția și alcoolismul deveniseră fenomene de masă. Se remarcă și creșterea lipsei de încredere în obiectivele anunțate de oficialități privind o organizare a vieții mai rațională și mai economică¹²⁵.

Pe de altă parte, în 1989, sub conducerea lui Mihail Gorbaciov, promotor al reformelor, devenise posibilă denunțarea leninismului și a stalinismului, având ca efect subminarea legitimității regimului sovietic. “Declinul factorului frică” din cadrul societății rusești indica faptul că la sfârșitul anilor ’80 imperiul devenise mai puțin malefic, facilitând astfel exprimarea nemulțumirilor republicilor constituente¹²⁶.

În cadrul programului reformativ, *Glasnost* a fost o ancoră către libertate pentru majoritatea naționalităților din cadrul imperiului. Acestea au reacționat totuși diferit, în funcție de intensitatea sentimentului lor național. Evident, statele baltice au fost primele ce au pretins deplina

---

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Archie Brown, *Reform, Coup and Collapse: The End of the Soviet State*, http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/soviet_end_01.shtml

¹²⁶ Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne 1920-2000*, București: Humanitas, 2005, p. 739.

suveranitate, iar apoi independența¹²⁷. Au urmat Georgia și Ucraina. Uniunea a continuat să fie slăbită și de conflictele între Armenia și Azerbaidjan. Reformele lui Gorbaciov au luat astfel o turnură neașteptată datorită problemelor practice ce au apărut în încercarea de a schimba direcția economiei, dar și datorită modului în care a fost receptată ideea democratizării în interiorul unui stat rezistent la schimbări.

Un alt element cheie al dezintegrării a fost și slăbirea Partidului Comunist ce s-a aflat la conducerea Uniunii Sovietice timp de multe decenii. În februarie 1990 Comitetul Central al Partidului Comunist Rusesc a renunțat la monopolul puterii, moment în care republicile constituente au încercat să-și afirme suveranitatea națională față de Moscova. Astfel, chiar și legitimitatea rusească a început să fie pusă la îndoială, Gorbaciov conștientizând necesitatea de a retrage trupele rusești din Afganistan, urmând apoi să denunțe și Pactul de la Varșovia¹²⁸. De altfel, nici *Perestroika* nu a dus la o reformă comunistă, ci la o atitudine de respingere din partea Europei de Est, fiind un concept ambiguu ce nu preciza care va fi ritmul schimbării sau cine va reprezenta noul sistem¹²⁹. Alți autori subliniază și rolul elitelor în procesul de dezmembrare. Acestea creaseră o birocrație greoaie și coruptă ce nu mai părea dornică să lupte pentru prezervarea imperiului¹³⁰. Statul devenea din

---

¹²⁷ Archie Brown, *op. cit.*

¹²⁸ Malcolm Brinkworth, The Soviet Union's Last Stand, http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/soviet_stand_01.shtml

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Vladislav M. Zubok, *The Collapse of the Soviet Union: Leadership, Elites and Legitimacy*, in Geir Lundestad (ed.), *op. cit.*, p. 166.

ce în ce mai dezbinat, atât din vedere politic, cât și ideologic, pierzându-și elementele ce îl păstrau unit, acestea fiind înlocuite de noul sistem multipartidist și de noile forme de organizare democratică a vieții publice. Dar, forțele democratice nu avuseseră destul timp la dispoziție pentru a se dezvolta, astfel că au eșuat. Și războiul rece a fost un factor destabilizator privind treburile interne ale Uniunii, dar și relațiile externe ale acesteia. Se preconiza ca în 1990, când lumea devenise în sfârșit un loc mai sigur, Uniunea Sovietică să îndeplinească un rol major în conturarea noii epoci a relațiilor internaționale. URSS urma să fie o entitate ce se îndreaptă către democrație, către dezarmare, renunțând la ambițiile sale imperiale. În schimb, într-o perioadă relativ scurtă, imperiul a încetat să existe, în locul său apărând cele 15 republici ca state independente. Mai mult, teritoriul vast al fostei Uniuni a devenit un adevărat câmp de bătălie datorită conflictelor interne din fostele state constituente. Însăși Rusia s-a dovedit a fi instabilă, influențând prin aceasta și restul Europei de Est¹³¹.

Lovitura de stat din august 1991, dată pentru a opri avalanșa reformelor lui Gorbaciov, nu a făcut decât să grăbească dezintegrarea și să îl aducă pe Boris Elțin ca lider al Republicii Ruse, cea mai vastă entitate din întreg imperiul. Elțin era adversar al lui Gorbaciov și milita pentru autodeterminarea republicilor constituente, dar și pentru independența Rusiei față de Imperiul Sovietic. Deși promova modernizarea societății, acest lider era mai degrabă un naționalist decât un democrat, considerând că reforma în Rusia se poate înlăptui doar printr-o “autocrație

---

¹³¹ Alexandr O. Chubarian, *The Fall of the Soviet Union: Peace, Stability and Legitimacy*, in Geir Lundestad (ed.), *op. cit.*, p. 152.

binevoitoare”¹³². Pe parcurs, Elțin nu a reușit totuși să controleze problemele majore ale Rusiei, politica economică și cea a naționalităților, astfel că în 1999 a renunțat la mandat.

La 8 decembrie 1991 cei trei lideri din Rusia, Ucraina și Belarus s-au întâlnit la Minsk unde au anunțat încetarea existenței Uniunii Sovietice ca subiect de drept internațional și ca realitate geopolitică. Liderii au stabilit apoi crearea Comunității Statelor Independente (CSI) la care puteau adera toate fostele republici sovietice¹³³. Ca subiect de drept internațional, CSI se dorea a fi un tip de confederație regională, având în structura sa mai multe organe: Consiliul Șefilor de State ca organ decizional suprem, Consiliul Șefilor de Guverne, Comitetul de coordonare și consiliere, ca organ permanent executiv, Consiliul Miniștrilor Afacerilor Externe, Consiliul Miniștrilor Apărării, Statul Major, Consiliul comandanților trupelor frontaliere, Tribunalul afacerilor economice, Banca interstatală și Secretariatul executiv¹³⁴.

Cele 3 republici slave fondatoare și-au asumat de asemenea angajamentul de a respecta obligațiile decurgând din tratatele internaționale semnate de Uniunea Sovietică. La 12 decembrie liderii republicilor din Asia Centrală au anunțat aderarea la CSI, iar la 21 decembrie 1991 reprezentanții celor 3 republici slave și a celor central-asiatice, împreună cu Armenia, Azerbaidjan și Moldova au confirmat dezmembrarea imperiului prin acordul de la

---

¹³² Peter Calvocoressi, *op. cit.*, p. 78.

¹³³ *Chronology Through Present. Russian History*,
<http://www.bucknell.edu/x20140.xml>

¹³⁴ *About Commonwealth of Independent States*,
<http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>

Alma-Ata. Georgia și statele baltice au refuzat participarea. Cei 11 semnatari au adoptat următoarele documente:

- declarația de la Alma-Ata stabilind principiile CSI
- protocolul privind componența CSI
- protocolul privind stabilirea celor două consilii coordonatoare
- protocolul referitor la succesiunea Rusiei la calitatea de membru permanent a Uniunii Sovietice în Consiliul de Securitate al ONU
- acordul privind numirea comandantului forțelor armate¹³⁵.

Astfel, începând cu 21 decembrie 1991, pe harta lumii se conturau în spațiul fostei URSS 15 state independente în locul a 15 republici sovietice. Într-un demers jurnalistic efectuat de postul BBC¹³⁶ este analizată situația acestor entități după 10 ani de la dezmembrarea Uniunii. O radiografie a acestor republici indică faptul că *Rusia* a rămas statul cu întinderea cea mai vastă, dar și cu multe grupuri etnice și regiuni autonome sau semiautonomie. Cea mai problematică regiune a fost cea a Ceceniei, iar o relativă stabilitate a putut fi observată abia odată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin. *Estonia* a avut un rol pivotal în colapsul USSR, fiind prima republică ce și-a declarat suveranitatea, iar în 2004 a aderat alături de celelalte două state baltice la Uniunea Europeană. *Letonia*, de asemenea a reușit după 10 ani să aibă o economie de piață valabilă,

---

¹³⁵ Ronald Rich, *Recognition of States: the Collapse of Yugoslavia and Soviet Union*, in *European Journal of International Law*, vol. 4, 1993, p. 45, <http://www.ejil.org/pdfs/4/1/1207.pdf>

¹³⁶ *Collapse of the USSR: 10 years on. How Life Changed* (http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/europe/2001/collapse_of_ussr/maps/default.stm).

tocmai datorită îndreptării către Vest. Independența *Lituaniei* a fost recunoscută în septembrie 1991, iar ultimele trupe rusești s-au retras în 1993. *Belarusul* a fost unul din statele ce au păstrat o strânsă legătură politică și economică cu Rusia. De multe ori, Belarus a fost criticat de opinia publică internațională datorită abuzurilor în domeniul drepturilor omului. După obținerea independenței, *Ucraina* a avut parte de declin economic și inflație. În 2000, datorită presiunilor externe, a hotărât închiderea centralei nucleare de la Cernobil. *Moldova* era la 10 ani după independență cel mai sărac stat din Europa, situație la care a contribuit și puternica divizare internă în cele două regiuni: Găgăuz în sud-vest și Trans-Nistru în vest, ambele militând pentru independența față de Moldova și obținând statutul de regiuni cu autonomie specială în 1994. În 2001, în urma alegerilor prezidențiale, Moldova a devenit primul stat post-sovietic ce avea la cârmă un lider comunist. *Georgia* a aderat la CSI abia în octombrie 1993. Statul a fost măcinat după independență de crima organizată și de corupție. S-au remarcat de asemenea grupările separatiste din Ossetia de Sud și Abkhazia. Un alt stat dominat de sărăcie este *Armenia*, în care colapsul USSR a determinat și conflicte etnice cu *Azerbaidjanul*. Acesta din urmă, deși a fost una din principalele resurse de petrol ale lumii, a devenit o regiune extrem de săracă. De asemenea, majoritatea armenilor au populat enclava Nagorno-Karabakh, ceea ce a dus la violențe etnice. *Turkmenistanul* a rămas un stat izolat de restul lumii, marcat de cenzură. Președintele a fost ales de parlament pe viață, conturându-se astfel un puternic cult al personalității. *Uzbekestanul* a devenit și el un stat autoritar, fără o opoziție reală în interior, cu o economie controlată de clasa conducătoare. Statul cu cea mai scăzută stabilitate din

Asia Centrală este însă *Tajikistan*, după obținerea independenței fiind marcat de războaie civile. În schimb, *Kyrgyzstanul* a fost văzut pentru o perioadă ca cel mai democratic stat din Asia Centrală. După 2000 însă, a întâmpinat declinul economic și sărăcia. De o tranziție grea a avut parte și *Kazahstanul*, stat ce s-a remarcat prin resursele minerale bogate, dar și prin diversitatea etnică.

Tabel 1. Obținerea independenței de către republicile constituente ale URSS

REPUBLICA CONSTITUENTĂ	DATA DECLARĂRII INDEPENDENȚEI
Estonia	2 februarie 1990
Lituania	11 martie 1990
Georgia	9 aprilie 1991
Letonia	4 mai 1990
Rusia	24 august 1991
Ucraina	24 august 1991
Belarus	25 august 1991
Moldova	27 august 1991
Azerbaidjan	30 august 1991
Uzbekistan	31 august 1991
Kyrgyzstan	31 august 1991
Tajikistan	9 septembrie 1991
Armenia	23 septembrie 1991
Turkmenistan	27 octombrie 1991
Kazahstan	19 decembrie 1991

În materie de succesiune, dezmembrarea URSS a reprezentat un caz particular, căci dintre cele 15 republici